УДК 811.111’42

Євгенія Бондаренко (Харків)

МЕТАМОРФОЗИ МЕТАФОРИ ЧАСУ В БРИТАНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ XVIII-XX СТОЛІТЬ

У статті розглядається лінгвокогнітивний механізм об’єктивації метафори часу як складової його матричної моделі в британському поетичному дискурсі епохи романтизму та ХХ століття шляхом визначення типових базових трансформацій корелятів референту ЧАС. Ключові слова: когнітивна метафора, корелят, референт, матрична модель часу, трансформація метафори.

The article focuses on the issue of linguistic cognitive mechanism of the time metaphor as a part of time matrix model implement in British poetic discourse of Romanticism and that of the 20th century by way of singling out basic transformations of typical correlates of the TIME referent. Key words: cognitive metaphor, correlate, metaphor transformation, referent, time matrix model.

Сучасні дослідження поняття часу в лінгвокогнітивістиці передбачають серед багатьох інших підходів його аналіз як дуального, що моделюється в дискурсі у вигляді матриці доменів, складовою якої є когнітивна метафора. Метою роботи є визначення еволюційних рис метафоричної кореляції концепту ЧАС у британському поетичному дискурсі різних епох, романтизму та ХХ ст. Мета зумовлює вирішення таких завдань: описати місце метафори у матричній моделі часу, що втілюється в поетичному дискурсі; визначити найбільш розповсюджені метафоричні трансформації корелятів когнітивної метафори часу в процесі еволюції моделі часу. Актуальність роботи визначається важливою роллю часу як одного з невід’ємних чинників формування та функціонування когніції людини. Матеріалом дослідження слугували мовні засоби вербалізації когнітивної метафори часу в ліричних віршованих творах британських поетів періоду романтизму (XVIII – XIX ст.): Р. Бернса, В. Блейка, В. Водсворта, П. Шеллі, Дж. Кітса та Дж. Байрона і об'єднаного в один пласт періоду ХХ ст.: Т. Харді, Т. Еліота, В. Йетса, Т. Хьюза та баг. ін. Дуальність поняття часу полягає у присутності:: відсутності суб’єкта в образі об’єкта спостереження. Ця характеристика визначається тим, що суб’єкт здатний спостерігати час, з

одного боку, як дистанційований об’єкт, а з іншого, – як уключений до свого особистого простору [4–6; 10; 13]. Дуальність часу в мові та дискурсі може бути подана як модель, що виключає спостерігача (суб’єкта), тобто "орієнтована на саму себе", або залучає суб’єкт до поля спостереження, де "головною фігурою є людина" [1; 10]. Тож, з одного боку, час є властивістю матеріальних тіл (науковий час), орієнтованою на об'єктивні явища дійсності, з іншого, – антропо-екзистенційною сутністю (позанауковий час), яка узгоджується з особливостями людської когніції. Типи когніції втілені в дифузних опозиціях концептів ‘холодної’ (наукової) і ‘теплої’ (поза наукової) картин світу (ХКС і ТКС) – МАТЕРІАЛЬНІСТЬ :: ДУХОВНІСТЬ, РАЦІОНАЛЬНІСТЬ :: ПОЧУТТЄВІСТЬ, ОБ'ЄКТИВНІСТЬ :: СУБ'ЄКТИВНІСТЬ, РОЗУМОВІСТЬ :: ЕМОЦІЙНІСТЬ, ЛОГІЧНІСТЬ :: ЕСТЕТИЧНІСТЬ,

ЗАКОНОМІРНІСТЬ :: ВИПАДКОВІСТЬ, СТЕРЕОТИПНІСТЬ :: УНІКАЛЬНІСТЬ. Поняття часу, втілене в системі мови й дискурсі, репрезентується як когнітивна модель часу. Модель часу, реалізована в дискурсі певного періоду, постає як матриця доменів, концентрована навколо концепту ЧАС, що складається з доменів Якісні ознаки часу; Міра / частина часу; Місце існування часу; метафоричний корелят; Результат дії / впливу часу; Те, на що діє / впливає час; Причина існування часу; РІЗНОВИДИ ЧАСУ; ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ та СПОСІБ ІСНУВАННЯ ЧАСУ. Номенклатура доменів у матриці обумовлена тим, які концепти втілюються в дискурсі певного типу та епохи та, відповідно, профілюються в межах домену (наповнюють його). Належність доменів до ХКС чи ТКС визначається наповненням концептами, що є інгерентними складовими ХКС чи ТКС (Рис.1):

ХКС

Міра / частина часу

Різновиди часу

Те, на що діє/ впливає час

ТКС

Результат дії/впливу часу

Антитеза часу

Спосіб існування часу

Метафоричний корелят

Інструмент для вимірювання часу

Якісні ознаки часу

Причина існування часу

Початок / кінець часу

Місце існування часу

ЧАС

Рис. 1. Розподіл доменів матриці концепту ЧАС між ХКС і ТКС.

Схема на рис. 1 будується, виходячи з припущення, що концепт чи більшість концептів, що профілюються в межах (чи наповнюють) домену, визначають належність домену до ХКС або ТКС. Тож розташування доменів відносно ХКС або ТКС є варіативним, крім того, в дискурсі можуть

об’єктуватися не всі домени. Одною із складових матриці є МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ, що реалізується в дискурсі у вигляді метафор часу, які, за визначенням, є складовими ТКС як втілення почуттєвого, емоційного, естетичного та унікального бачення часу. Метафора набуває особливого значення в межах художнього, й власно поетичного сприйняття світу [11; 12; 15].

Когнітивні перетворення метафори в художньому дискурсі зводяться до таких основних типів: розширення (extending); спеціалізація (elaboration); зіштовхування (questioning) і комбінація (combining) [12; 15; 16] (в рамках когнітивної поетики, наприклад, вони називаються способами мовного втілення словесного поетичного образу [2, с. 17]). Під розширенням розуміється трансформація конвенціональної концептуальної метафори, при якій така метафора, що реалізується у наївній картині світу за допомогою узусних мовних виразів, у поетичній КС вербалізується за допомогою нових мовних засобів, когнітивно мотивованих новим концептуальним елементом в царині-джерелі. Під спеціалізацією розуміється деталізація елемента царини-джерела неконцвенціональним чином. Когнітивна трансформація зіштовхування має місце тоді, коли ставиться під сумнів доречність конвенціональної метафори, заперечуються її окремі аспекти. Трансформацію комбінування З. Ковечеш називає найбільш потужним механізмом виходу з рамок повсякденної (узуальної) концептуальної системи [15, с. 49]. Для цієї трансформації характерно, що, взяті окремо, метафори є конвенціональними, й тільки їх поєднання робить концептуальні переноси поетичними. Через те, що ЧАС в період із XVIII до кінця XX ст. зазнає репрезентативної метафоризації (30,5% проти 57,3%, відповідно) в межах кореляцій жива істота; об'єкт, ЩО РУХАЄТЬСЯ; РЕСУРС; сила, що змінює; СУБСТАНЦІЯ і ЛАНДШАФТ [3, с. 400], з метою економії місця розглянемо лише один типовий для поетичного дискурсу корелят ЖИВА ІСТОТА. Так, в епоху романтизму у рамках когнітивного перенесення ЧАС є жива істота спостерігається трансформація розширення, коли час уподібнюється: ЛЮДИНІ у різних її іпостясях: ВБИВЦІ: Mocking the blunted scythe of Time… [17, с. 876]; ВЧИТЕЛЯ: A student clothed in gown and tasselled cap, / Striding along as if o’ertasked by Time… [22, с. 139]; ЧАКЛУНА: the deepest sleep / That time can lay upon her [22, с. 153]; САНОВНИКА: Time with his retinue of ages fled / Backwards…[22, с. 278]; НЯНЬКИ: Time, that aged nurse. / Rock’d me to patience [14, с. 73]; СУПЕРНИКА: And warsle Time, an’ lay him on his back! [7, с. 268); ПТАХА: Just at the self-same beat of Time’s wide wings… [14, с. 234]. Трансформація спеціалізації спостерігається, в першу чергу тоді, коли відбувається уподібнення властивостей часу властивостям ЛЮДИНИ або іншої живої істоти, у якої може бути: ПРИТУПЛЕНИЙ СЛУХ: Mocks the dull ear of Time with deaf abortive sound [21, с. 301]. Час може ПРИНОСИТИ ПЛОДИ, як рослина: amid sunshine or in shade, / Culled the best fruits of Time’s uncounted hours…[22, с. 215]; і, як рослина, ОПАДАТИ: We’ll make our friendly philosophic revel / Outlast the leafless time [17, с. 354]. Час також може здійснювати різні дії: ГРИЗТИ: The teeth o’ time may gnaw Tantallan… [7, с. 293]; ДАВАТИ ОБІЦЯНКИ: The promise of the present time retired / Into its true proportion [22, с. 273]; ПРОРОКУВАТИ: …Till Time had told a tedious year [8, с. 108]; НАРОДЖУВАТИСЯ: …till meaning on his vacant mind / Flashed like strong inspiration, and he saw / The thrilling secrets of the birth of time [17, с. 28]; ВМИРАТИ: That time is dead for ever, child! [17, с. 525];

БИТИСЯ, ВБИВАТИ: Time, as if his pleasure / Were to spare Death… [17, с. 598]; ХАПАТИ, ТРИМАТИ: There, now, the mossy column-stone, / Indented by Time's unrelaxing grasp… [17, с. 769]; МАТИ НАЩАДКІВ: Thou hoary giant Time, / Render thou up thy half-devoured babes…[17, с. 20]. Час також може мати риси й властивості людини: МАТИ ВАДИ: That tolerates the indignities of Time, / And, from the centre of Eternity / All finite motions overruling, lives / In glory immutable [22, с. 141]; БУТИ ЛЮТИМ: …That through the time's exceeding fierceness saw / Glimpses of retribution… [22, с. 250]; НЕСПОКІЙНИМ: Yet learn the lofty destiny / Which restless time prepares / For every living soul [17, с. 765]. Крім перерахованих вище, поетичний дискурс розглянутого періоду пропонує велику кількість прикладів трансформації комбінування. Прикладами такого комбінування є: ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ + ЖИВА ІСТОТА: Oh! the faintest sound / From Time's light footfall, the minutest wave / That swells the flood of ages, whelms in nothing / The unsubstantial

bubble [17, с. 767]; СИЛА, ЩО ЗМІНЮЄ + ЖИВА ІСТОТА: The roses of Love glad the garden of life, / Though nurtur'd 'mid weeds dropping pestilent dew, / Till Time crops the leaves with unmerciful knife, / Or prunes them for ever, in Love's last adieu! ([8, с. 88]. Тож, епоха романтизму характеризує ЧАС як ЖИВУ ІСТОТУ в межах трансформацій розширення і особливо спеціалізації. Широко представленою є операція комбінування. Метафора ЧАС є ЖИВА ІСТОТА реалізована у XX ст. в такому вигляді. Спостерігається трансформація розширення, коли в царину-джерело включається новий концепт: ТВАРИНА: Devouring Time, which blunts the Lion's claws… [19 (D.Walcott), с. 299]; ЛЮДИНА в різних іпостасях: ВОРОГ, якому можна плюнути в обличчя: I spit into the face of Time… [20, с. 37]; МИСЛИВЕЦЬ і ВБИВЦЯ: That Sportsman Time, but rears his brood to kill…[18 (T. Hardy), с. 2); БОЖЕСТВО: Over the choir minute I hear the hour chant: / Time's coral saint and the salt grief drown a foul sepulcher / And a whirlpool drives the praywheel… [19 (D. Thomas), с. 272]. Трансформація спеціалізації спостерігається в тих випадках, коли час уподібнюється живій істоті в її найпростіших виявах, він має ЗУБИ, які може поламати: nor would I tread / Where we wrought that shall break the teeth of Time [20, с. 179]; П'Є: The lips of time leech to the fountain head… [19 (D. Thomas), с. 266]; ВМИРАЄ, причому не тільки як теплокровна істота: Counting the slow heart beats, / The bleeding to death of time in slow heart beats…[18 (R. Graves), с. 298], але і як рослина: And other withered stumps of time / Were told upon the walls…[19 (T. Eliot), с. 237]. Час, як ЖИВА ІСТОТА, має властивості та вчиняє дії, характерні для людини: ГЛУЗУЄ: And, curiously, nothing betrays / Their type to time's derision like this coy / Insistence on the quizzical…([19 (D. Davie), с. 233]; ПРАЦЮЄ: When you shall see me in the toils of Time… ([18 (T. Hardy), с. 1]; ПИШЕ ЗАПОВІТ: It's time that wrote my will… [20, с. 167); ЧЕПУРИТЬСЯ, НАДЯГАЄ ЛИЧИНУ: With the other masquerades / That time resumes, / One thinks of all the hands / That are raising dingy shades / In a thousand furnished rooms [9, с. 20]; ЗАПАЛЮЄ СВІЧКИ: And Time bade all his candles flare… [20, с. 41); ПРИНОСИТЬ ДАРУНКИ: How should their luck run high enough to reach / The gifts that govern men, after these / To gradual Time's last gift… [20, с. 77]; ПЛЕКАЄ: Does it not realise in microcosm / the whole ideal Time nurses in its bosom? [18 (E. Rockword), с. 317]; БУВАЄ НЕРОЗУМНИМ: It starts to take on that familiar air / Of prisoners for whom time is erratic… [18 (R. Fuller), с. 253]. Трансформація комбінування має місце в таких поєднаннях

концептів: ЖИВА ІСТОТА + ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ: I dream that I have brought / To such a pitch my thought / That coming time can say… [20, с. 72]; ЖИВА ІСТОТА + СИЛА, ЩО ЗМІНЮЄ: You in your anger tried to make us new, / To cancel all the warmth and loving-kindness / With which maturing time has joined us two, / And re-infect love with his former blindness [18 (J. Reeves), с. 239]; And time itself's feather / Touching them gently [19 (E. Jennings), с. 165]. Характерно, що ця кореляція ані в епоху романтизму, ані в ХХ ст., не демонструє трансформації зіштовхування так, як вона спостерігається, наприклад, в кореляції ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ, коли час СТОЇТЬ НА МІСЦІ: It's just like last September / Absurd how time stands still [18 (O. Katzin), с. 310]. Тож, у ХХ ст. найбільш характерними для кореляції ЧАС є ЖИВА ІСТОТА постають трансформації розширення, спеціалізації та комбінування. Таким чином, у британському поетичному дискурсі обох епох характерними є зазначені трансформації. З точки зору кількісного складу кореляцій часу у порівнянні між епохою романтизму та періодом ХХ ст., слід відзначити суттєве підвищення рівня метафоризації часу у поетичному дискурсі останнього періоду (30,5% проти 57,3%), що підтверджує віднесеність домену МЕТАФОРИЧНИЙ КОРЕЛЯТ в матричній моделі часу до 'теплої' картини світу. В межах кореляції ЧАС є ЖИВА ІСТОТА в ХХ ст. у порівнянні з епохою романтизму спостерігається, з одного боку, поглиблення уподібнення часу людині в усіх її проявах, і з іншого, – зростання пейративної оцінки часу як ворога, суперника, знищувача, до якого поети відкрито висловлюють зневагу, презирство чи байдужість.

Перспективним напрямком дослідження вбачаємо вивчення метафоричної кореляції часу в межах інших типів дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА 1. Арутюнова Н. Д. Время: модели и метафоры / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Язык и время ; отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 51–61. 2. Бєлєхова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгво- когнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): монографія / Л. І. Бєлєхова. – Херсон: Айлант, 2002. – 412 с. 3. Бондаренко Є.В. Еволюція поняття часу в англійській мові та у дискурсі: дис.. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Є.В. Бондаренко. – Харків, 2012. – 36 с. 4. Лефевр В.А. О самоорганизующихся и саморефлексивных системах и их исследовании / Лефевр В.А. // Проблемы исследования систем и структур. – М., 1965. – С. 61–68. 5. Мамардашвили М. К. Человек в зеркале наук / М.К. Мамардашвили. – Л., 1991. – 220 с. 6. Степин В.С. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации / В. С. Степин, Л.Ф. Кузнецова. – М., 1994. – 274 с. 7. Burns R. Poems and Songs. [Електронний ресурс] / Robert Burns // Project Gutenberg, 2005. – 435 p. – Режим доступу: http://www.gutenberg.org/etext/1279. 8. Byron's Poetical Works. Volume 1 [Електронний ресурс] / George Gordon Byron // Project Gutenberg, 2005. – 365 p. – Режим доступу: http://www.gutenberg.org/etext/8861. 9. Eliot T. Poems. [Електронний ресурс] / T. Eliot // Project Gutenberg, 1998. – 25 p. – Режим доступу: http://www.gutenberg.org/etext/1567 10. Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / Vyvyan Evans / Ed. John Benjamins, 2004. – 286 p. 11. Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor: Toward a cognitive

theory of literature // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective / Ed. by A. Barcelona. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253-281. 12. Gibbs R.W. The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language and Understanding / R.W. Gibbs. – Cambridge. – CUP, 1994. – 537 p. 13. Jaszczolt K. Representing Time: An Essay on Temporality as Modality / Jaszczolt Katarzyna. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 320 p. 14. Keats J. Selected Poems / John Keats // Penguin Popular Poetry. – 1996. – 247 p. 15. Kövesces Z. Metaphor. A Practical Introducation / Zoltan Kövesces. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 285 p. 16. Lakoff G. More than cool reason: a field guide to poetic metaphor / George Lakoff and Mark Turner. – Chicago: University of Chicago Press, 1989. – 230 p. 17. Shelley P. B. The Complete Poetical Works of Percy Bysshe Shelley [Електронний ресурс] / P. B. Shelley // Project Gutenberg, 2003. – 932 p. – Режим доступу: http://www.gutenberg.org/etext/4800 18. The New Poetry; ed. by Hulse M., Kennedy D., Morley D. Bloodaxe Books, 1998. – 352 p. 19. The Oxford Book of Contemporary Verse 1945-1980. Chosen by D. J. Enricht. – Oxford University Press. – 1980. – 298 p. 20. The Works of W.B. Yeats. Wordsworth Poetry Library: Wordsworth Editions Ltd., 1984. – 325 p. 21. Wordsworth W. Lyrical Ballads with other poems, 1800. Volume 1 [Електронний ресурс] / William Wordsworth // Project Gutenberg, 2001. – 99 p. – Режим доступу: http://www.gutenberg/etext/8905 22. Wordsworth W. The Poetical Works of William Wordsworth – Volume 3. [Електронний ресурс] / William Wordsworth // Project Gutenberg, 2004. – 317 p. – Режим доступу: http://www.gutenberg.org/etext/12383